

Његош

Књижевност овог раздобља сва је у оштрим супротностима и поларизацијама. Било је више покушаја да се на стваралачком или теоријском плану превладају те супротности, али је праву велику синтезу остварио једино црногорски владика и владар Петар Петровић Његош (1813-1851). Једино је он успео да споји оно што је изгледало неспојиво, Вишњића и Мушицког, те да постигне нешто што је у делу његова песничког учитеља само наговештено, да на темељима народног стваралаштва створи поезију највише вредности. Његош потиче из породице која је преко двеста година давала владике и владаре Црној Гори. Детињство је провео у родном селу Његуши, до 1825, када га је стриц, владика Петар Први, узео у цетињски манастир да га васпита за наследника. Школовање му је било кратко и нередовно. Једно време био му је васпитач Сима Милутиновић. Он му је једва могао пружити какво систематско знање, али је несумњиво покренуо његов дух и машту и увео га у свет поезије. Након смрти свог стрица (1830), дошао је на власт. Као владика и владар, Његош је створио прве органе државне власти у земљи и од савеза племена, каква је Црна Гора била до тада, створио модерну државу. Закупљен напорима да заведе ред у земљи и да јој избори међународно признање, он је у својој цетињској осами ипак налазио времена и начина да се образује, да пише и да ради на подизању народне просвете. Научио је руски, италијански, француски, читао слободоумне филозофе и песнике, заносио се револуционарним идејама епохе и сањао о општенародном устанку против Турака. Његова путовања (прво путовање у Русију 1833, када је завладичен, друго путовање у Русију 1836, оба пута с дужим задржавањем у Бечу, боравећи у Бечу 1844. и 1847, путовање у Италију 1851...) била су увек и политичка и образовна. На њима је стицао нова знања, обогаћивао своје песничко искуство, набављао књиге које је после читао код куће. У раздобљу између 1844. и 1848. достигао је пуну стваралачку зрелост и као песник и као политичар. Збивања у нашим земљама у револуционарној 1848. пратио је с надом да је куцнуо час ослобођења за све наше народе. Његова је оријентација у тим годинама југословенска. После тога дошле су суморне године разочарања и тешке, неизлечиве болести и, на крају, прерана смрт (1851). Сахрањен је на Цетињу, а четири године касније његове кости пренесене су на Ловћен, у гробницу коју је себи за живота подигао.

У свом песничком развоју обухватио је цело то раздобље, од народне епике преко класицистичких стремљења до романтике. Почео је као народни песник низом песама „на народну” о локалним сукобима црногорских племена с Турцима. Затим се приклонио класицистичком маниру, али није прихватио тада владајући „римски размер”. Певао је у осмерцу и десетерцу оде владарима, министрима, великашима, пријатељима (*Пустињак цетињски*, 1834...), написао је, такође у осмерцу, опсежан класицистички еп *Свободијада* (1835), али га није објавио. Преко класицизма дошао је у додир с класичном старином. Његови узорци нису, као код тадашњих наших песника, римски него хеленски: Хомер, Пиндар, трагичари. Његов даљи развитак показује још више самосвојности. Његош се не окреће немачким класицистима и предромантичарима, као што то чине Лукијанови ученици, него модернијим романтичарским струјама код нас и у Европи: чита француске песнике Игоа и Ламартина (последњег и преводи), одушевљава се Пушкином, коме посвећује збирку народних песама *Огледало српско* (1846), блиске су му идеје Вука Караџића, наслања се на песничко дело Симе Милутиновића. Тада, у пуној песничкој зрелости, пошто је прошао кроз школу народне, класичне и романтичне музе, он ствара своје велике песничке синтезе: *Луча микрокозма* (1845), *Горски вијенац* (1847) и *Лажног цара Шћепана Малог* (1851).

Његош није тематски разноврстан, он је у бити битематски песник. У његовом стварању издвајају се два главна тока, која иду паралелно: једном је у основи космичка судбина човека, а другоме историјска судбина Црне Горе. Остале теме о којима је певао подређене су тим двема основним. Оде су му претежно политички мотивисане, усредсређене на тадашњи тренутак Црне Горе. Његова једина љубавна песма „*Ноћ скупља времена*” има космичку и филозофску димензију. Еротском чину који је у њеном средишту дато је апсолутно значење, какво у песмама космичког круга има мисаоно понирање у биће, а у песмама историјског круга – хероика.

Почетак је космичке поезије у песми „*Црногорац свемогућем богу*”, првој песми у првој књизи „*Пустињак цетињски*”. Касније су настале друге песме: *Вјерни син ноћи пјева похвалу мислима*, *Ода сунцу спјевата ноћу без мјесеца*, *Мисао*, *Филозоф*, *астроном и поета*...

Завршетак и синтезу овог тока дао је у религиозно-филозофском спеву *Луча микрокозма*. У основи је свих тих дела мисао о јединству човека и бога, о човековој небеској преегзистенцији, о његовој моралној кривици и паду. Човек ту није обично земаљско биће, створено од земље, него више биће небеског, божанског порекла, коме је земља само

привремено боравиште, место испаштања казне и окајавања кривице, а његов је прави завичај небо одакле је потекао и камо треба да се врати. Његошева космичка поезија говори о духовном повратку човека на изворе свог бића, на почетке свог постојања, повратку чија је сврха, пре свега, сазнајна, јер треба да донесе одговор на питање шта је човек и какав је његов смисао у космичком поретку.

Луча микрокозма, средишње дело и синтеза космичког тематског круга, састоји се од уводне песме, дате у виду посвете Сими Милутиновићу, и шест певања. „Посвета” је философска песма о трагању за истином о човеку, нека врста песникове духовне аутобиографије. Мучен тајном о човекову бићу, песник је „вопрошава” земаљске мудраце, окретао се упитним погледом расцветалој природи око себе и звезданом небу изнад себе, али све узалуд, јер одговор није био изван њега него у њему. До њега је дошао умним понирањем у своју унутарњу бит, у своју мисао, јер је мисао искра божанског у човеку, једина веза између његова небеског бића и његове земаљске егзистенције, она је „луча микрокозма”, светлост малог, човековог свемира и уједно знак његове припадности вишем свету, из кога је пао. У прва два певања та идеја изражена је у форми алегорије; песникова мисао властитом снагом ослобађа се телесних окова и отискује се у висине, и пошто доспе до највишег неба, пред престо творца, она се напије на извору сећања и тада се спомене свега што се некада, пре настанка земље, догодило у свемиру. У склопу целине пева алегорија о космичком лету песникове искре чини оквирну причу космичке драме о човеку, која почиње у трећем певању. Њени су главни протагонисти: Бог, Сатана и Адам; бог као апсолутни господар космичке државе светлости и неуморни стваралац нових светова (он је, како Његош каже, „творитељном зањата поезијом”), Сатана као оличење зла, који у својој побуни изражава психологију незадовољна феудалца или племенског главара који не признаје централну власт, и Адам, човек, као личност између, која је у почетку стала на страну побуњеника да би их, у одлучном часу, покајавши се, напустила и тако допринела њиховом слому.

Изграђена на богатој митско-религиозној и философској традицији, али оригинална у основној замисли, *Луча микрокозма* спада у велике космогонијске спевове човечанства. Као песничка творевина она је неуједначенија од других Његошевих великих дела. Уз врхунске песничке домете (где бисмо могли издвојити мисаону усредсређеност уводне песме, светлосне визије првог певања, затим монологе бога и Сатане у трећем, односно четвртном певању и, нарочито, титански лук Сатане), у њој имамо и слабијих страна, нарочито у дескриптивним и наративним партијама.

Други тематски круг, црногорски, у ствари је први по месту и значају који има у Његошевом песничком делу. Поезија коју обухвата прошла је у свом развоју кроз три главне етапе: прву чине песме „на народну”, у којима Његош пева о појединачним догађајима и индивидуалним подвизима, другу – епске историје, *Свободијада* и њена прва, аутентично несачувана верзија, *Глас каменштака*, у којима се излаже цела историја црногорских војевања за слободу у 18. и првој половини 19. века, и трећу – драмски спевови *Горски вијенац* и *Шћепан Мали*, где се Његош поново враћа појединачном догађају, проширује га и драматизује, али у његову обраду уноси перспективу целине остварену у епским историјама.

У тим делима, нарочито у првом од њих, у *Горском вијенцу*, огледа се цео пређени пут, као и цела књижевна епоха у којој је настао. На темељу народне песме од које је пошао, Његош је створио нову песничку форму, каква није постојала ни у усменој ни у писаној традицији наше књижевности, користећи при томе све своје песничко искуство, своје познавање европске поезије од Хомера до романтизма, као и све оно што му је могла пружити наша тадашња поезија и њени најзначајнији представници Мушицки, Вишњић и Милутиновић.

Синтетичан у својим захватима у песничку традицију и савременост, *Горски вијенац* је такав и по својим унутрашњим, садржинским и формалним обележјима. Око једног догађаја невеликих размера и непривлачног за песничку обраду, какав бејаше истрага потурица, „историческо собитије” у доба владике Данила, Његош је исплео читаву црногорску историју, опевао најважније догађаје из прошлости, од времена Немањића до почетка 18. века, насликао свакодневни црногорски живот, њихове празнике и скупове, дао народне обичаје, веровања и схватања, приказао суседне народе, Турке и Млечане. У ствари, у *Горском вијенцу*, у његових 2819 стихова (десетераца, изузев једне уметнуте песме у деветерцима и једне тужбалице у дванаестерцима), нашла су место три света, три цивилизације, које су се додиривале и преплитале на нашем тлу; прва је наша херојско-патријархална цивилизација, чији је највиши израз класична Црна Гора; друга, турска оријентално-исламска цивилизација; и трећа, западноевропска цивилизација, коју оличавају Млечани.

Тој отворености према другим народима и културама, којој није стала на пут ни чињеница што су ти народи били исконски непријатељи Црне Горе, треба додати и другу

отвореност пева, отвореност према природи и космосу. Она добија различите облике, од фолклорних посматрања небеских прилика, преко макрокосмичких визија владике Данила, до размишљања игумана Стефана о космичком поретку, у којима се хришћанска традиција додирује с модерним природнонаучним представама. Без обзира о каквој је личности реч, о обичну ратнику или о духовном лицу, њен доживљај света испуњен је осећањем за бесконачно.

Исходиште акције у спеву је народни колектив. Народ се најпре појављује у своме симболичном, историјском јединству као коло, а затим се идеолошки и карактеролошки разлаже на појединачне личности. Ликови у *Горском вијенцу* израстају из историјске идеје чији је непосредан израз дат у песмама кола. Све их одређује пре свега однос према тој идеји, однос према историји. Личности се међусобно разликују најпре посебношћу тог односа па тек онда својим личним особинама. У том погледу могу се издвојити три кључна становишта која се међусобно условљавају и чине дијалектику мисли *Горског вијенца*: становиште главара, становиште владике Данила, становиште игумана Стефана.

Главари су носиоци колективног искуства народа, њихово мишљење заснива се на традицији и обичају, њихов став на неприговорном прихватању историјске националне идеје и херојских идеала колектива. На тој основи они су јединствени па сви делују као једно једино умногостручено лице, док карактеролошке диференцијације међу њима, иако врло рељефне, у бити уносе само нијансе и нагласке у то темељно јединство. Владика Данило и игуман Стефан оличавају различите етапе у развоју мисли која је напустила уточиште традиције и кренула властитим путем: владика – сукобљеност са стварношћу, прва искушења и горчину сумњи које доносе прва сазнања, а игуман – сигурност, спокојство и ведрину коначног сазнања.

Сумња владике Данила драмски је покретач радње. У традиционално епско виђење света она уноси упитаност, спорење. Мисао игумана Стефана представља крајњу тачку у духовним напорима личности *Горског вијенца* да одговоре на питања која пред њих поставља историја. Та мисао доноси разрешење дилеме владике Данила и на једном вишем нивоу потврђује првобитну, народну мудрост кола и главара, философски је осмишљава и доводи у склад с космичким поретком.

Композиција *Горског вијенца*, иако одступа од закона драмског рода, има дубљу, философску заснованост. Основну тему пева, истрагу потурица, Његош није развио у линеаран низ међусобно повезаних догађаја, већ је око ње описао неколико узастопних кругова, унутар којих је та тема увек на нов начин развијена. *Горски вијенац* почиње као поетска визија, наставља се као политичко-историјска драма, прелази даље у венац епских слика из народног живота, а завршава се призорима заснованим на паралелизму историјских збивања и философских монолога игумана Стефана. У формалном погледу, *Горски вијенац* је синтеза свих трију основних родова поезије с њиховим различитим врстама и подврстама, песничка енциклопедија у којој су обухваћене све песничке форме и сви видови црногорске стварности и историје. Он спада у оне изузетне поетске творевине у које као да се слегло свеукупно искуство читавих епоха у животу појединих народа и цивилизација, историјско, песничко и философско.

Дела настала после *Горског вијенца* представљају наставак претходних, али и отварање нових могућности у Његошевом песничком стварању, *Шћепан Мали*, најобимније од три Његошева велика дела, најмање је познато и најмање цењено међу њима. Критика можда исувише наглашава његову блискост *Горском вијенцу* те није увек у стању да уочи новине које доноси. Написан у драмском облику као и *Горски вијенац*, *Шћепан Мали* има више драмског у себи од претходног дела, и то не само због формалне поделе на „дејствија” и „јављенија” него и зато што тој подели одговара развијенија драмска заснованост радње и ликова. Тематски интерес дела помакнут је са спољашњег на унутрашњи план црногорске стварности, с борбе против Турака на унутрашње сукобе у Црној Гори изазване изненадном појавом „цара” у црногорској средини. У њему има мање поезије него у *Горском вијенцу*, али више конкретне стварности и свакодневног живота, више реализма и критичности у сликању понашања појединаца и колектива. У његовој мисаоности нема толико високе сентенциозности ни универзалних тема, али има у изобиљу практичне животне мудрости. У њему је у слику црногорске хероике унесена комична димензија. Ако је *Горски вијенац* романтична херојска поема у драмском облику, *Шћепан Мали* херојска је комедија (Исидора Секулић је чак у њему видела неку врсту „грађанског позоришног комада”), Његошев заокрет од романтизма к реализму.

**„Кратка историја српске књижевности”, Јован Деретић
БИГЗ, Београд, 1990.
(стр. 131 – 139)**